

PROBLEMATICA INCONȘTIENȚULUI ÎN PARADIGMELE PSIHOLOGIEI CONTEMPORANE

Adrian Nicolae Opre

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca

La începutul mileniului al treilea problematica inconștientului se dovedește a fi la fel de actuală ca și la începutul secolului al XX-lea. Motivul îl constituie în primul rând diferențele, uneori sensibile, de abordare și interpretare a acelor fenomene pe care psihologii, aparținând diferitelor școli, le atribuie vieții mentale inconștiente. Cu toate acestea, nu putem să trecem cu vederea faptul că ultimele decenii au relevat, tot mai frecvent, convergențe neașteptate între rezultatele investigațiilor unor cercetători aparținând unor angajamente paradigmatică considerate adesea incompatibile. Astfel, de exemplu, teoria psihanalitică clasică și cea cognitivă, tradițional privite ca orientări diametral opuse, se întâlnesc acum tot mai frecvent în spații comune ale inconștientului. Aceștia li se adaugă psihobiologia, care ne oferă o serie de modalități de confirmare obiectivă a asumpțiilor lansate de primele două. Tocmai din acest motiv, am considerat nimerit ca, înainte de a ne adânci în detaliile vizând procesele perceptivă inconștiente, să purcedem mai întâi la un pelerinaj pe domeniile acestor trei paradigme. Importanța unei asemenea incursiuni este dovedită prin parcurgerea literaturii de specialitate, care evidențiază că aceste abordări domină cercetarea modernă asupra inconștientului. Sunt descrise deosebirile, dar și asemănările dintre perspectivele psihodinamice și cele cognitive, precum și atenția pe care fiecare o acordă competențelor cognitive și emoționale înăscute. Modelele teoretico-experimentale ale celor două paradigme vor fi secondate și susținute de rezultatele remarcabile ale investigațiilor psihobiologice.

Intenția noastră, declarată deja prin unul din obiectivele lucrării, este de a testa posibilitatea elaborării unui model integrativ și coerent al inconștientului, care să îmbine aspectele pur cognitive cu cele afectiv-motivaționale și psihofiziologice. Privind retrospectiv, sesizăm că nu a fost nicidecum un lucru ușor să convingi comunitatea științifică de faptul că procesele psihodinamice inconștiente ar putea fi studiate apelând la metode și instrumente obiective de cercetare. Înțelegem acum probabil mai bine decât oricând compromisurile cercetării psihologice a secolului trecut. Uneori, ea a fost constrânsă să recurgă la suprasimplificarea fenomenelor

studiate, pentru a obține un control mai riguros al variabilelor, dar a pierdut astfel din ecologicitate. Alteori, le-a studiat în toată complexitatea lor, dar a concedat exactitatea măsurătorilor. Venind în întâmpinarea unor atari neajunsuri, în prezenta lucrare ne-am propus elaborarea unei metodologii investigative care să permită un nivel superior de obiectivizare a varietății fenomenelor inconștiente, evitând însă artificialitatea cercetărilor. În acest sens, preluând tezele lansate de figuri marcante ale psihologiei contemporane precum Erdeley¹, Shevrin², Stein³, vom încerca concilierea metodelor psihodinamice cu cele cognitive și neurofiziologice într-un model compozit și complementar. Pe această cale, nădăjduim că asumpțiile vădit subiective ale psihologilor clinicieni cu angajament psihanalitic vor fi contrabalansate de metodele cognitive cu grad înalt de obiectivitate. În plus, dimensiunea pur psihologică a metodelor psihodinamice și cognitive va fi completată de cea fiziologică, a procedeeleor neurobiologice, care sunt independente de orice inferențe psihologice.

1. PERSPECTIVA PSIHANALITICĂ ASUPRA INCONȘTIENȚULUI

Cu toate că într-o anumită privință multe dintre conceptele și tezele psihanalitice necesită actualizare, în alte privințe unele dintre ele au rezistat cu pertință la testul timpului. În cele ce urmează, vom surprinde atât abordările psihanalitice clasice (freudiene), cât și pe cele neopsihanalitice, încercând apoi o integrare a acestora. Dată fiind importanța deosebită pentru cercetarea psihologică a ideilor și proiectelor lansate de mișcarea New Look, precum și relația ei cu școala psihanalitică, ne este aproape imposibil să le tratăm separat. În plus, extensiile și replicile date New Look-ului inițial (New Look 1, 1947–1950) ne sunt deosebit de utile atât ca repere temporale dar, mai ales, ca mărturii ale eforturilor de a apropia gândirea psihanalitică de concepția cognitivistă.

New Look 1, program replică la gândirea behavioristă, inițiat de către Bruner și Postman⁴, a constituit o reacție vehementă împotriva supraestimării caracterului obiectiv al stimulilor în studiile psihologice asupra percepției. În conformitate cu tezele acestui program, percepția constituie un fenomen interactiv; factorii organici, precum și trebuințele, expectanțele și mecanismele defensive interacționează cu inputul senzorial, iar rezultatul acestei interacțiuni îl constituie percepția.

¹ M. H. Erdelyi, *A new look at the New Look: Perceptual defense and vigilance*, „Psychological Review”, 81, 1974, p. 1–25.

² H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertel, W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive, and neurophysiological convergences*, New York, USA, Guilford Press, 1996.

³ *Cognitive science and the unconscious*, D. J. Stein (ed), USA, Washington, DC, American Psychiatric Press, Inc., 1997.

⁴ J. S. Bruner, L. Postman, *Perception, cognition, and behavior*, „Journal of Personality”, 18, 1949, p. 14–31.

În fapt, New Look 1 reprezintă o reînsoflețire a perspectivei bartlettiene în psihologie (Bartlett⁵) care, fiind insuficient de riguroasă din punct de vedere experimental-metodologic, s-a oșilit în perioada behavioristă. Cu toate că suntem tentați să asociem numele lui Bartlett cu studiul memoriei, nu trebuie să neglijăm faptul că perspectiva sa constructivistă a fost mult mai extins aplicată. Capitolul al doilea al lucrării sale fundamentale, *Remembering* conține exclusiv studii experimentale proprii asupra percepției din perspectivă constructivistă, incluzând chiar și investigații asupra percepției subliminale. Convingerea sa, elaborată în virtutea rezultatelor cercetărilor personale, este că temperamentul, interesele și atitudinile pot influența procesele și conținutul perceptiv. Această concepție este limpede exprimată în una din afirmațiile sale: „tot ceea ce credem că este obiectiv perceput, în realitate este de fapt rezultatul inferențelor noastre” (apud Erdeley⁶). Demn de reținut este că ceea ce noi numim astăzi tradiția bartlettiană (New Look 0) reprezintă, în realitate, o reînviere a tradiției constructiviste continentale căreia i-a aparținut și Freud. Constructivismul freudian are însă câteva particularități care îl individualizează în raport cu varianta ortodoxă a acestei orientări. Spre exemplu, Freud considera că abordarea constructivistă a percepției trebuie să ia în considerare reconstrucțiile emoțional motivate, precum și pe cele defensive. Ca atare, putem considera că primele două „New Look-uri” sau tradiții constructiviste sunt, în ultimă instanță, perspective psihodinamice, dar nu neapărat freudiene, asupra percepției și memoriei.

Spre deosebire de acestea, New Look 2 (Erdeley⁷) și îndeosebi New Look 3 (Greenwald⁸) sunt reinterpretări cognitiv-informaționale ale aceluiași fenomen, cu o evidentă focalizare pe problematica proceselor inconștiente. Modelul cogniției inconștiente, afirmă Greenwald, este evident mai simplu și mai comprehensibil decât portretul mult prea sofisticat al inconștientului psihanalitic. În plus, continuă el, trebuie să acceptăm faptul că teoria psihanalitică și problematica inconștientului nu reprezintă unul și același lucru și ar fi mult mai util pentru noi toți dacă cele două ar fi menținute, cel puțin teoretic, separat. Din nefericire, în practică, lucrurile nu stau tocmai așa. Numeroși psihologi clinicieni operează în virtutea acceptării unei cvasi ori chiar complete dependențe a problematicii inconștientului de modelul psihodinamic.

Pentru cel care parcurge lucrările reprezentanților mișcării New Look este lesne de sesizat faptul că aceștia au preluat în interpretările lor modelul astronomic. În astronomie, atunci când traiectoria expectată a unui corp ceresc suferă abateri

⁵ F. C. Bartlett, *Remembering: A study in experimental and social psychology*, England, Cambridge University Press, 1932.

⁶ M. H. Erdeleyi, *Psychodynamics and the unconscious*, „American Psychologist”, 47, 1992, p. 784–787.

⁷ Idem, *A new look at the New Look: Perceptual defense and vigilance*, „Psychological Review”, 81, 1974, p. 1–25.

⁸ A. G. Greenwald, *New look 3: unconscious cognition reclaime*, „American Psychologist”, 47, 1992, p. 766–779.

observabile, abaterea este pusă pe seama unor influențe ascunse, nedetectabile. Analog, în psihologie, distorsiunile perceptive și mnezice, aparent inexplicabile, sunt atribuite unor influențe inconștiente ce scapă introspecției. Ca urmare, aceste influențe sunt deduse, iar investigarea lor se face apelând la metode indirecte de evaluare.

Cu toată forța pe care o poartă în sine conceptul de inconștient, analiza lui reclamă o deosebită delicatețe și circumspecție. Una dintre rațiunile acestei precauții o constituie tendința termenului de a căpăta multiple semnificații. Acest lucru este dovedit tocmai de varietatea concepțiilor asupra inconștientului. În continuare, ne vom concentra, mai întâi, într-o formă contrasă, doar asupra perspectivelor psihanalitice, urmând ca apoi o abordare similară, dar sensibil mai extinsă, să o realizăm din perspectivă cognitivă.

Există patru modelări psihanalitice ale inconștientului. Două aparțin gândirii freudiene clasice, fiind cunoscute ca modelul topografic și cel structural, iar celelalte două sunt emergente ale teoriei relaționării obiectuale și respectiv ale psihologiei *Eu*-lui, adică de factură neopsihanalitică. Evitând pe cât posibil redundanța ideatică, dar și suprasimplificarea, în cele ce urmează le vom prezenta pe fiecare separat, începând, desigur, cu cele freudiene.

Cea mai însemnată contribuție a lui Freud la studiul inconștientului rezidă în accentul pus pe modalitățile prin care inconștientul ne poate influența gândirea și acțiunile. În lucrările sale *A note on the Unconscious in Psychoanalysis*⁹ și *The Unconscious*¹⁰, Freud operează binecunoscuta distincție dintre cele trei accepțiuni ale termenului de „inconștient”: prima este descriptivă și se referă la utilizarea adjectivală a termenului în legătură cu o idee sau un proces; a doua este dinamică și se referă la rolul activ, cauzal, pe care-l poate avea inconștientul în determinarea gândurilor, acțiunilor și simptomelor unui individ; a treia este utilizarea sistematică sau topografică ce se referă la un sistem distinct, printre proprietățile căruia este aceea de a avea un conținut inconștient, atât în sens descriptiv cât și dinamic.

1.1. MODELUL TOPOGRAFIC

Modelul topografic propune o divizare tripartită a psihicului după cum urmează: conștient, preconștient și inconștient. Sistemul conștient reunește toate cunoștințele introspectiv-accesibile subiectului la un moment dat. Informațiile, potențial disponibile subiectului, dar temporar absente din spațiul conștienței, constituie sistemul preconștient. Aceste conținuturi pot însă deveni conștiente dacă individul depune un efort în acest sens. Regulile și operațiile care guvernează aceste două sisteme sunt similare, ca atare, navigarea informațiilor de la un sistem la altul este liberă și reclamă un efort mental relativ redus. Acesta este motivul

⁹ S. A. Freud, *A note on the unconscious in psychoanalysis*, „The Pelican Freud Library”, vol. 11, Harmondsworth, Penguin, 1912/1984.

¹⁰ S. Freud, *The Unconscious*, „The Pelican Freud Library”, vol. 11, Harmondsworth, Penguin, 1915/1984.

pentru care adesea Freud integra cele două sisteme în unul singur, sistemul preconștient-conștient. În ceea ce privește sistemul inconștient, lucrurile stau altfel, diferențele fiind evidente. Operațiile sale sunt calitativ diferite de cele ale sistemului preconștient-conștient și nici unul dintre conținuturile sale nu este accesibil conștienței. Nucleul său, afirmă Freud, este constituit din energii sau instincte, trebuințe innăscute, cele mai vădit exprimate fiind trebuințele sexuale. Ele nu sunt afectate de schimbările evolutive ale individului, de trecerea timpului sau de varietatea contextuală. Funcționarea acestui sistem exprimă dorința implacabilă de a gratifica toate aceste nevoi.

Scopul tuturor acestor eforturi este acela de a reduce tensiunea sistemului, blocarea ei în sistem fiind resimțită neplăcut. Descărcarea tensiunii este confortantă, iar sistemul inconștient va fi de acord cu tot ceea ce favorizează această descărcare. Toată această funcționare ce vizează detensionarea sistemului este ghidată de principiul plăcerii. Sesizăm aici, ca de altfel și în cazul altor promotori de paradigme, că Freud, în încercarea sa de a explica funcționarea psihică umană, face apel la modele din fizică. În acest sens, el compara psihicul uman cu un sistem energetic care, prin principiul său de funcționare, urmărește să atingă starea entropică minimă, adică starea de echilibru. În concepția freudiană, exact același obiectiv urmărește și sistemul inconștient atunci când operează prin variatele sale modalități de exprimare a trebuințelor, căutând în fapt detensionarea.

Două trebuințe incompatibile și ireductibile pot fi combinate și exprimate apoi într-o manieră intermediară, în genul unui compromis al celor două. Acest mod de „scurgere” a dorințelor ascunse prin variate semnificații ale exprimării a fost numit de Freud *proces primar*. Procesele primare sunt specifice inconștientului și se caracterizează prin: transfer al semnificațiilor, condensare, iraționalitate și dezvoltare prioritară în raport cu procesele secundare. În schimb, sistemul preconștient-conștient urmărește să protejeze organismul de efectele nocive ale propriilor porniri, căutând să creeze condiții pentru ca dorințele lăuntrice să fie satisfăcute într-o manieră adaptativă. Acest lucru îl realizează prin monitorizarea dorințelor inconștiente și încercarea de a controla sau cenzura accesul acestora în câmpul conștienței. În acest sens, eforturile sunt îndreptate spre amânarea gratificării trebuințelor inutile la un moment dat și prohibiția acelorora a căror exprimare ar conduce la consecințe negative. Toate aceste funcții reglatorii au fost numite de către Freud *proces secundare*. Ele sunt considerate a fi logice, raționale, mai lente comparativ cu cele primare și dezvoltate ulterior acestora. Spre deosebire de cele primare, care sunt ghidate de principiul plăcerii, procesele secundare se conformează principiului realității, scopul lor principal fiind acela de a optimiza adaptarea individului la solicitările mediului.

1.2. MODELUL STRUCTURAL

O serie de neajunsuri ale modelului topografic l-au pus adesea în dificultate chiar pe autorul lui, și aceasta mai cu seamă atunci când surveneau erori diagnostice sau de intervenție. Acesta a constituit motivul pentru care, în 1923,

Freud a oferit o altă viziune asupra psihicului uman. Nivelurile de conștiință postulate în primul model au pierdut mult din valoarea epistemică, explicațiile oferite în baza acestuia fiind de cele mai multe ori simple tautologii. Noua conceptualizare a psihicului apare în modelul pe care Freud îl va numi modelul structural, deși, dat fiind accentul pus pe funcționalitate, ar fi mai potrivit să-l numim model funcțional.

În noul model, revine acum în cea mai mare parte Id-ului ceea ce aparținuse în cel topografic sistemului inconștient. În accepțiunea freudiană, Id-ul reunește ansamblul tuturor trebuințelor individului, este guvernat de procesele primare, este ghidat de principiul plăcerii și este întru totul inconștient. O schimbare mult mai evidentă a suferit-o ceea ce în vechiul model constituia sistemul preconștient-conștient. Acesta a devenit Ego, componentă ce încorporează atât cunoștințe accesibile conștienței, cât și materialul inaccesibil acesteia. Modalitățile prin care Id-ul conlucrează cu Ego-ul sunt considerate inconștiente. Ele au fost numite mecanisme defensive și operează la granița dintre Id și Ego, asemeni unor „cenzori vamali”. Prin intermediul lor, conținuturile inconștiente pot fi aduse în spațiul conștienței și supuse controlului. Demn de reținut este faptul că tocmai asemenea strategii de „conștientizare” a inconștientului sunt speculate și de către psihologii clinicieni cu angajament cognitivist. Aceste mecanisme defensive posedă unele dintre proprietățile proceselor primare, regăsite în special în modul lor de operare, care urmează principiului plăcerii. În același timp însă, ele demonstrează și câteva dintre proprietățile proceselor secundare prin faptul că sunt ancorate temporal și au contingente cu realitatea. Ca atare, ele îmbină caracteristici ale celor două tipuri de procese.

Freud a sesizat că judecata morală are și ea o puternică componentă inconștientă. El a utilizat termenul de Supra-Ego pentru a eticheta dimensiunea morală a psihicului uman. Cu toate că Supra-Ego-ul a fost conceptualizat ca parte a Ego-ului, modul său de operare se apropie mult mai mult de cel al Id-ului decât de al Ego-ului, dovadă fiind caracterul său irațional și independența de constrângerile realității. Cerințele sale sunt de cele mai multe ori contrare celor enunțate de Id, ceea ce obligă Ego-ul să medieze relația lor. *Figura 1* redă în formă grafică integrarea celor două modele freudiene.

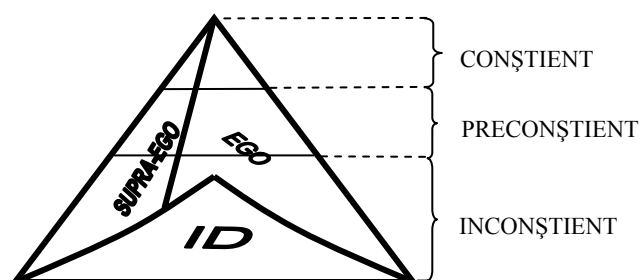

Fig. 1. Integrarea grafică a modelelor freudiene asupra inconștientului

Rezumând, conform modelului structural, procesele inconștiente operează la nivelul tuturor componentelor psihicului uman. Nu există un set strict de reguli care să ghideze dinamica inconștientului; în schimb, procesele inconștiente se întind pe un continuum de la procesele primare la cele secundare. Modelul structural are în plus o relevanță clinică superioară celei oferite de modelul topografic.

Aceasta se datorează în primul rând efortului de a se focaliza asupra problemelor actuale ale pacientului și care pot fi relativ ușor de sesizat de către terapeut. Sarcina terapeutului este acum sensibil modificată. El nu se mai concentrează asupra strategiilor de a aduce în planul conștienței conținuturile ascunse ale inconștientului ca strategie de preîntâmpinare a consecințelor negative ale simptomelor. Scopul său este acum acela de a pune mecanismele defensive și imperativele Supra-eului sub controlul riguros al *Eu*-lui. De reținut, în plus, este faptul că modelul structural propus de Freud a rămas, în esența sa, relativ neschimbat, chiar și după apariția perspectivelor neopsihanalitice. Spre exemplu, Rapaport, unul dintre principalii reprezentanți ai psihologiei *Eu*-lui, extinde în teoria sa valențele și forța *Eu*-lui, dar nu modifică cu nimic altceva modelul freudian.

1.3. TEORIA RELAȚIILOR OBIECTUALE

Teoria relațiilor obiectuale reunește mai multe puncte de vedere relativ disparate, așa încât este dificil ca acestea să fie integrate într-o concepție unitară asupra inconștientului. Din acest motiv, am decis să ne focalizăm doar asupra versiunii lui Kernberg¹¹, deoarece considerăm că el oferă cea mai limpede perspectivă obiectual-relațională asupra proceselor inconștiente. Teza fundamentală a acestei teorii afirmă că nu există propensiuni sau energii fără destinație obiectuală. Altfel spus, o dorință trebuie să fie neapărat relaționată cu ceva sau îndreptată spre ceva. În concepția lui Kernberg, *Id*-ul nu este alcătuit din pulsii neîngrădite, ci din reprezentări reprimite ale unor nevoi relaționale pe care el le numește relații obiectuale.

Un alt aspect important al acestei teorii este preluat din teoria freudiană revizuită. Freud a observat că și cele mai puternic reprimite conținuturi ale *Id*-ului pot uneori penetra pragul conștienței, dar acest lucru poate fi evidențiat doar la subiecții nonpsihotici. Acest proces, relevat și de școala neopsihanalică, ne sugerează faptul că *Id*-ul și *Ego*-ul nu sunt atât de puternic diferențiate precum pretindea Freud în primele sale formulări teoretice.

În conformitate cu concepția lui Kernberg, viața mentală debutează în baza unei propensiuni înnăscute a individului de a se relaționa cu obiectele din jur și de a forma reprezentări interne ale acestor relaționări. Modul în care aceste tendințe operează depinde de interacțiunile dintre experiențele relaționale actuale ale persoanei cu capacitățile sale cognitive de maturizare. La început, impactul cel mai puternic îl au experiențele cu înaltă încărcătură afectivă. Datorită faptului că

¹¹ O. Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, New York, Janson Aronson, 1976.

primele reprezentări se structurează în virtutea gratificărilor și frustrărilor, se creează premisa dezvoltării unor organizări paralele relaționate cu același obiect. Adică, apar configurații bazate pe experiențe pozitive și configurații bazate pe experiențe negative, ce implică același obiect. Spre exemplu, copilul își va dezvolta imaginea mamei celei „bune” în paralel cu imaginea mamei celei „rele”. El nu este conștient de faptul că obiectul acestor atitudini contrare este aceeași persoană, percepend doar tăria acestor relaționări afective contrare. Prin integrarea unor atari relaționări, individul își va clădi treptat Ego-ul și Super-ego-ul. Id-ul, în schimb, va reuni tot ceea ce nu a fost integrat de către Ego și Super-ego. Aceste conținuturi nu vor fi accesibile conștienței. Eșecul integrării este rezultatul experiențelor relaționale care fac ca aceste integrări să pară periculoase. Ele vor face însă obiectul Id-ului din spațiul căruia uneori vor erupe și vor determina tulburări de conduită.

1.4. PSIHOLOGIA EU-LUI

Ultimul model psihanalitic pe care îl supunem atenției este cel elaborat de către reprezentanții psihologiei *Eu-lui*, orientare care a accentuat importanța și forța acestuia în determinarea și controlul vieții mentale.

Cea mai clară formulare a acestei perspective se regăsește în lucrările lui Stolorow & Atwood¹² și Stolorow¹³, care detaliază modelul intersubiectiv. În conformitate cu acești autori, toate fenomenele psihice se dezvoltă în cadrul a ceea ce ei numesc matricea intersubiectivă. Ei consideră că orice persoană simte nevoia de a stabili interacțiuni cu alte persoane pentru a conferi semnificație propriei vieți, iar aceste semnificații se dezvoltă pe seama experiențelor subiective ale contactelor dintre persoană și ceilalți.

Modelul postulează existența a trei tipuri de inconștient: prereflectiv, dinamic și invalidat. Inconștientul prereflectiv se fondează pe capacitatea progresiv-crescândă a individului de a-și înțelege ambientul; inconștientul dinamic și cel invalidat depind de modalitățile în care persoanele de referință reacționează la exprimările emoționale ale individului.

Inconștientul prereflectiv conține principiile sociale interiorizate, prin intermediul cărora individul își organizează propria lume. El predetermină și constrânge înțelegerea și interpretările pe care persoana le conferă mediului său. Întrucât informația este deschisă la interpretare, toate experiențele personale vor fi modelate de către inconștientul prereflectiv. Numele de prereflectiv sugerează faptul că psihicul nostru posedă o serie de asumții sau axiome neverificate privitoare la modul de operare a realității. Aceste asumții sunt responsabile de subiectivitatea percepției (vezi *New Look 1*). Spre exemplu, stilurile defensive pot fi văzute ca prereflective, în sensul că ele structurează modul în care individul își interpretează propriile experiențe.

¹² R. D. Stolorow, G. E. Atwood, *The unconscious and unconscious fantasy: An intersubjective developmental perspective*, „Psychoanalytic Inquire”, 9, 1989, p. 364–374.

¹³ Idem, *Contexts of Being. The Intersubjective Foundations of Psychological Life*, Hillsdale (NJ), Analytic Press, 1992/95.

Inconștientul dinamic conține stări defensive neîngrădite afectiv, care se deosebesc de derivatele pulsionale ale modelului clasic sau de configurațiile relaționale ale teoriei relaționării obiectuale.

Inconștientul invalidat reunește acele expresii emoționale cărora mediul social nu le permite exprimarea. Datorită acestor constrângeri ambientale, individul nu va avea niciodată oportunitatea să își exteriorizeze aceste afecte, ele fiind pur și simplu „încarcerate”.

1.5. COMPARAREA MODELELOR PSIHANALITICE

Modelele mai sus prezentate etalează o serie de disimilarități care le individualizează. Modelul clasic freudian postulează existența intrapsihică a unor trebuințe și impulsuri libere de orice relaționare. Prin contrast, teoria relaționării obiectuale consideră că aceste trebuințe sunt totdeauna raportate la ceva. Spre deosebire de primele două, psihologia *Eu*-lui nu tratează problematica trebuințelor, accentul său căzând pe expresia afectivă interpersonală. De asemenea, modelele se deosebesc sensibil în termenii diferențelor dintre funcționarea conștientă și cea inconștientă. Modelul topografic are poziția cea mai tranșantă, el susținând că cele două forme de funcționare sunt categoric diferite. Modelul structural și cel al relației obiectuale sugerează că diferențele dintre cele două moduri de operare sunt dependente de organizarea conținuturilor mentale. În evident contrast, psihologia *Eu*-lui nu identifică nici o diferență între cele două categorii de procese. Iată, așadar, că putem releva numeroase diferențe între modele care au emers din gândirea unei singure școli. Existența unor atari deosebiri face ca o serie întregă de cercetători să se îndoiască de posibilitatea deplinei cunoașteri a inconștientului. Și totuși, în ciuda disimilarităților identificate, putem regăsi pentru modelele analizate la fel de multe puncte comune. În primul rând, sesizăm că procesele inconștiente constituie elementul central al tuturor perspectivelor psihanalitice. În al doilea rând, în toate modelele, aceste procese sunt încărcate afectiv și cele mai multe dintre comportamentele noastre se consideră a fi inconștient motivate. Astfel, putem afirma că inconștientul psihanalitic este, în esența sa, afectiv-motivațional. Aceasta înseamnă că, în cea mai mare măsură, el este irațional, iar de cele mai multe ori cauzele reale ale comportamentelor rămân străine celui care le execută. În al treilea și ultimul rând, trebuie reținut faptul că toate modelele pun un accent deosebit pe importanța experiențelor timpurii în funcționarea ulterioară a inconștientului. În acest sens, se consideră că tulburările emoționale sunt cauzate tocmai de dereglări ale funcționării inconștiente, urmare a unor evenimente traumatice pe care noi le-am experiențiat în perioadele critice ale copilăriei (pentru detalii, vezi Stein¹⁴).

¹⁴ *Cognitive science and the unconscious*, D. J. Stein (ed), USA, Washington, American Psychiatric Press, 1997.

2. PERSPECTIVA COGNITIVĂ ASUPRA INCONȘTIENTULUI

Pentru cele mai multe discipline științifice este realmente dificil să identifici momentul exact al unei schimbări paradigmatică. Acest lucru nu este valabil însă și pentru psihologia cognitivă – 12 septembrie 1956 fiind considerată ziua de naștere a acestei orientări în psihologie. La acea dată, cu ocazia uneia dintre faimoasele întruniri organizate de către *Massachusetts Institute of Technology*, Chomsky prezenta în fața auditoriului un studiu preliminar asupra teoriei achiziției limbajului, Miller comunica cercetările sale asupra volumului memoriei de scurtă durată (Numărul magic 7 ± 2), iar Newell și Simon supuneau atenției de acum binecunoscutul lor model computațional – General Problem Solver. Cele trei lucrări au marcat nașterea științelor cognitive și implicit a psihologiei cognitive, paradigmă ce a dominat cercetarea psihologică a celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea.

Primii teoreticieni cognitiști (ex. Neisser¹⁵) au pornit de la premisa că psihicul uman recurge la o prelucrare serială a informației. Nu mult timp după primele modelări cognitive, a devenit foarte clar faptul că o asemenea supoziție nu poate fundamenta demersul cognitivist în explicitarea psihicului uman. Activitatea neuronală este mult prea lentă pentru a permite o procesare serială.

Cognitiștii contemporani consideră că psihicul uman reunește un număr foarte mare de sisteme relativ independente și supraspecializate care operează în paralel, ceea ce înseamnă că un număr mare de procesări se derulează concomitent. Acest tip de operare a fost etichetat prin sintagma *procesare paralelă distribuită*¹⁶.

Psihicul este văzut acum ca un sistem ierarhic de procesori paraleli, fiecare având o independență mai mare sau mai mică față de ceilalți.

Concepțiile moderne asupra inconștientului derivă din noțiunea de procesare paralelă. Dacă pornim de la ideea că mintea noastră este constrânsă să prelucreze foarte multe informații concomitent, atunci trebuie să acceptăm faptul că aceste prelucrări nu pot fi toate conștiente. Mai mult chiar, realitatea arată că cele mai multe dintre ele sunt în fapt inconștiente. Această activitate mentală inconștientă este, în ultimul timp, tot mai des etichetată ca implicită Reber¹⁷.

Procese implicite constituie, de facto, ceea ce astăzi numim inconștientul cognitiv. Unele dintre ele, precum achiziția limbajului¹⁸ și euristicile implicate în conduita decizională (Kahneman¹⁹) sunt considerate înnăscute; altele sunt dezvoltate îndeosebi pe seama experiențelor personale²⁰. Psihologii cognitiști au

¹⁵ U. Neisser, *Cognitive Psychology*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1967.

¹⁶ J. L. McClelland & D. E. Rumelhart, *Parallel Distributed Processing: Exploration in the Microstructures of Cognition*, vol. 2 (*Psychological and Biological Models*), P.D.P. Research Group (eds.), Cambridge M.A., MIT Press, 1986.

¹⁷ A. S. Reber, *The cognitive unconscious: An evolutionary perspective*, „Consciousness and Cognition”, 1, 1992, p. 93–133.

¹⁸ N. Chomsky, *Syntactic Structures*, The Hague, Netherlands: Mouton, 1957.

¹⁹ D. Kahneman & A. Tversky, *The psychology of preferences*, „Science”, 246, 1982, p. 160–174.

²⁰ L. Hasher & R. T. Zacks, *Automatic processing of fundamental information: The case of frequency of occurrence*, „American Psychologist”, 39, 1984, p. 1372–1388.

studiat memoria implicată²¹, percepția implicată²², învățarea implicată (Lewicki și Reber²³) și cunoștințele implicite²⁴. Putem, de asemenea, semnala încercări de a explica motivația implicată²⁵. *Tabelul 1* redă, prin contrast, caracteristicile definitorii ale proceselor inconștiente și respectiv conștiente în viziunea psihologilor cognitiști.

Tabelul 1

Procese inconștiente vs. procese conștiente
(adaptată după Schneider și colab., 1984)

Procesele inconștiente (automate)	Procesele conștiente
Derulate în paralel	Derulate serial
Modulare (operează independent)	Dependente și interactive
Rapide	Lente
Reclamă efort minim	Implică efort
Conștientizare redusă sau absentă	Control conștient
Nu reclamă resurse centrale	Reclamă resurse centrale
Retenție de scurtă durată	Retenție de lungă durată
Nonatenționale	Atenționale
Inflexibile	Flexibile
Dificil de modificat	Ușor modificabile

Recenzorii vastei literaturi din domeniu au ajuns adesea la concluzii vădit diferite cu privire la natura prelucrărilor inconștiente. Greenwald²⁶ afirmă că procesele inconștiente sunt simple, nesofisticate.

El susține că ele nu au nimic în comun cu concepțiile psihanalitice asupra inconștientului. Kihlstrom, de asemenea afirmă că tezele psihanalitice sunt eronate.

În schimb, Erdeley²⁷ este convins că noțiunile psihanalitice pot fi derivate din cele cognitiviste. Cartea sa *Psychoanalysis: Freud's cognitive psychology* reprezintă o fascinantă traducere a psihanalizei într-un limbaj cognitivist.

²¹ D. L. Schacter, *Implicit memory: History and current status*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition”, 13, 1987, p. 501–518.

²² J. E. Kihlstrom, *The psychological unconscious*, în: *Handbook of personality: Theory and research*, L. A. Pervin (ed.), New York, Guilford Press, 1990, p. 445–464.

²³ P. Lewicki, *Processing information about covariations that cannot be articulated*, „Journal of Experimental Psychology Learning Memory and Cognition”, 12, 1986, p. 135–146.

²⁴ R. E. Nisbett, & T. D. Wilson, *Telling more than we can know: verbal reports on mental processes*, „Psychological Review”, 84, 1977, p. 231–259.

²⁵ J. Weinberger, & D. C. McClelland, *Cognitive versus traditional motivational models: irreconcilable or complementary?*, în: *Handbook of Motivation and Cognition*, E. T. Higgins & R. M. Sorrentino (eds.), vol. 2, New York, Guilford, 1990, p. 562–597.

²⁶ A. G. Greenwald, *New look 3: unconscious cognition reclaimed*, „American Psychologist”, 47, 1992, p. 766–779.

²⁷ M. H. Erdelyi, *Psychoanalysis. Freud's cognitive psychology*, New York, Freeman, 1985.

Poziții similare cu cele ale lui Erdeley au adoptat Shevrin²⁸, Power și Brewin²⁹. Aceștia au urmărit analiza disimilarităților dar mai cu seamă a similarităților între inconștientul cognitiv și cel psihanalitic.

Constatăm, așadar, că este destul de dificil să elaborezi o teorie unificată asupra inconștientului, cele mai multe investigații din acest domeniu fiind foarte specifice și derulate izolat³⁰. În plus, se pare că majoritatea cercetărilor cognitive sunt centrate asupra unor fenomene simple și neutre din punct de vedere afectiv³¹.

De altfel, în ceea ce privește extensia teoriilor cognitiviste în contextele clinice sau la reinterpretări ale conceptelor psihanalitice, trebuie recunoscut faptul că investigațiile sunt încă în stadii preliminare.

Prezentăm totuși două modele cognitiviste care au reușit o pertinentă apropiere de dimensiunea clinică a proceselor inconștiente: *Teoria „Global Workspace”* a lui Baars³² și *Teoria neodisociaționistă* a lui Hilgard³³. Desigur, modelele cognitive ale inconștientului sunt mult mai numeroase, opțiunea preliminară pentru acestea două fiind însă justificată de intenția noastră de a ne fundamenta, din punct de vedere cognitivist, investigațiile asupra implicațiilor clinice ale prelucrărilor inconștiente de informație (vezi capitolele 3 și 4 ale tezei de față). În plus, prezentarea lor va fi secondată de analiza unui al treilea model, aparținând lui A. Greenwald, care se distanțează sensibil de problematica clinică și adoptă o interpretare cognitivă mult mai riguroasă a fenomenelor inconștiente.

2.1. TEORIA „GLOBAL WORKSPACE”

Teoria „Global Workspace” este fundamentată pe modelul procesărilor paralele distribuite. Întrebarea pe care Baars o ridică este cum aceste sisteme specializate și adesea independente comunică între ele. Comunicarea lor este imperativă, altfel ne este imposibil să explicăm continuitatea și coerența comportamentală. În accepțiunea lui Baars, acest lucru este posibil datorită medierii realizate de către un sistem central de schimb informațional.

²⁸ H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertek, W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive and neurophysiological convergences*, USA, New York, Guilford Press, 1996.

²⁹ M. Power, C. R. Brewin, *From Freud to cognitive science: A contemporary account of the unconscious*, „British Journal of Clinical Psychology”, 30, 1991, p. 289–310.

³⁰ A. S. Reber, *The cognitive unconscious: An evolutionary perspective*, „Consciousness and Cognition”, 1, 1992, p. 93–133.

³¹ J. E. Kihlstrom, *The psychological unconscious*, în: *Handbook of personality: Theory and research*, L. A. Pervin (ed.), New York, Guilford Press, 1990, p. 445–464.

³² B.J. Baars, *A Cognitive Theory of Consciousness*, New York, Cambridge University Press, 1988.

³³ E. R. Hilgard, *Divided Consciousness: Multiple Controls in Human Thought and Action*, Revised Edition, New York, Wiley, 1986.

Acesta este concatenat și emite outputuri către un număr relativ mare de procesori. Odată ce un sistem mental accesează sistemul central, rezultatele propriei procesări devin disponibile tuturor celorlalte sisteme informaționale. Baars consideră că tocmai acest schimb informațional central este ceea ce noi experiențiem în calitate de conștiență.

Modelul baarsian compară psihicul și nenumărații săi procesori cu o rețea complexă racordată la o serie de experți procesuali ultraspecializați ce lucrează independent unul de altul și se focalizează asupra unei singure probleme.

Singura modalitate prin care „colegii” lor pot fi informați despre produsul prelucrării individuale o constituie racordarea la sistemul central. Pe această cale ei își fac „publice” rezultatele procesării. Acest mecanism a fost numit „metafora publicitară” deoarece, în concepția lui Baars, doar în acest mod conștiența este capabilă să comunice tuturor membrilor sistemului rezultatele unor prelucrări izolate.

Esențial este însă faptul că aceste mesaje capătă sens doar dacă sunt „publicate” individual. Această restricție probează natura serială a conștientului dar, în același timp, ne sugerează și posibilitatea competiției atunci când diferite outputuri concură pentru a penetra spațiul conștienței. Relativ la această emulație, Baars a postulat două mijloace prin care un output informațional poate învinge. Primul se bazează pe tăria activării: cu cât un sistem este mai puternic activat, cu atât îi sporesc șansele de a fi admis în conștient. Este foarte evident, spre exemplu, faptul că noi detectăm mult mai ușor un sunet strident decât o șoaptă, un miros intens decât o boare etc.

Dincolo de caracteristicile fizice care diferențiază frecvent lucrurile ce ne înconjoară, mai există un factor discriminator ce controlează accesul la conștiență, pe care Baars l-a numit „context”. În termeni colocviali, contextul se referă la o stare bazală a minții reprezentată atât de „umbrela boltită” sub care se derulează procesarea cât și de scopul central al acestei procesări. Și o stare psihică poate fi considerată context. Spre exemplu, ne este mai ușor să ne amintim evenimente plăcute atunci când suntem într-o dispoziție bună. Dimpotrivă, ne vom reaminti predominant evenimente negative atunci când suntem melancolici. La fel de bine, contextul poate fi un țel, spre exemplu, să devii psiholog. În acest caz, subiectul va conștientiza mult mai ușor evenimentele importante pentru cariera lui decât cele nerelevante din acest punct de vedere. Dacă toate aceste ipoteze obțin suport, atunci modelul lui Baars trebuie considerat un progres remarcabil în explicarea vieții psihice. Relativ la domeniul aplicativ, menționăm că Baars nu este în mod particular interesat de problematica clinică, deși el e convins că modelul său este adecvat și în acest scop. Contextele sunt tipic inconștiente, chiar dacă influențele lor sunt asupra a ceea ce devine conștient. Pacienții noștri ar fi mult mai bine înțeleși dacă am ști mai multe despre particularitățile contextelor în care ei acționează. Baars a sugerat utilizarea unor tehnici proiective (de exemplu, completarea propozițiilor fragmentare) ca instrumente de accesare a contextelor inconștiente. Trebuie recunoscut faptul că teoria lui Baars este totuși incompletă, ea oferind doar vagi indicii asupra fenomenului clinic.

2.2. TEORIA NEODISOCIAȚIONISTĂ

Teoria neodisociaționistă are legături mai clare cu fenomenul clinic decât modelul lui Baars. Ea are o istorie lungă ale cărei rădăcini ajung tocmai la Pierre Janet. El a fost primul psiholog care a supus atenției tezele disociaționiste, cu referire la disocierile conștient-inconștient. Ideile lui Janet, deși deosebit de influente la început, și-au pierdut sensibil din popularitate atunci când cele ale lui Freud au devenit preferate. Pe la jumătatea anilor 1960, referințele despre disociere au dispărut aproape complet din literatura psihologică. Este meritul lui Hilgard de a le fi redat valoarea de care s-au bucurat la început. Modelul lui Hilgard pornește de la constatarea că frecvent unele comportamente solicitante și aparent deliberat plănuite se derulează în absența conștienței. Pentru a explica acest fenomen, Hilgard postulează o ierarhie a sistemelor mentale în vârful căreia situează un sistem reglator central, pe care îl numește conștiență. Funcția sa este de a monitoriza și controla acțiunile subsistemelor din ierarhia sa, altfel spus, el deține funcții executive și de monitorizare. În concluzie, funcția conștienței este de a controla și monitoriza subsistemele mentale. Sistemul central și subsistemele sale nu comunică în permanență, iar Hilgard invocă, ca dovadă, rezultatele unor investigații experimentale personale asupra hipnozei (experimentul observatorului ascuns).

Deși modelul lui Hilgard a fost dezvoltat înaintea apariției noțiunii de procesare paralelă, convergențele sunt uimitoare. Într-o analiză critică, Kihlstrom consideră că subsistemele postulate de Hilgard pot fi echivalate cu procesorii paraleli. Tocmai această similaritate a sporit popularitatea modelului și a facilitat adoptarea lui și de către alți cercetători, incluzându-l și pe Kihlstrom. Desigur, nu au întârziat să apară personalizările. Astfel, Kihlstrom a extins obiectivele perspectivei neodisociaționiste pentru a putea explica cât mai multe comportamente cognitive. De asemenea, el consideră că unele subsisteme, precum și cele ce susțin deprinderile lingvistice sau detectorii de trăsături, nu sunt niciodată controlate de mecanismul central de reglare. Bornstein și Pittman³⁴, pe de altă parte, supun atenției situațiile în care stimulările sunt atât de slabe încât sistemul conștient nu va fi afectat, cu toate că unele subsisteme relevă prezența stimulării.

Acest lucru se întâmplă, de exemplu, când subiecții sunt expuși la stimulări subliminale. De asemenea, subiecții cu prosopagnozie, deși nu sunt capabili să recunoască fețele umane familiare, etaleză conduite specifice ori de câte ori întâlnesc persoane familiare și respectiv nefamiliare. Fenomenele descrise mai sus și multe altele pot fi considerate ca exemple tipice de disociere și toate sunt, într-o mai mare sau mai mică măsură, inconștiente. În interpretările sale, Kihlstrom le descrie în termeni de nivele de conștientizare. În acest sens, el descrie trei tipuri de experiențe inconștiente sau disociate: a) *cu adevărat inconștiente*: experiențele ce nu pot fi niciodată cunoscute introspectiv, ci doar inferate. Exemplul cel mai

³⁴ R. F. Bornstein, *Subliminal mere exposure effects*, în: *Perception without awareness: Cognitive, clinical, and social perspectives*, R. F. Bornstein și T. S. Pittman (eds.), New York, Guilford Press, 1992.

elocvent în acest sens îl reprezintă cunoștințele procedurale (ex. principiile lingvistice și fonologice); b) *preconștiente*: circumscriu cunoștințele declarative care nu au fost activate suficient pentru a determina o experiență conștientă. Ele subzistă latent și pot deveni uneori conștiente dacă le permite contextul. Experiențele preconștiente sunt evidențiabile în cazul percepției subliminale. Stimulul subliminal este procesat, chiar dacă intensitatea lui este insuficientă pentru a depăși pragul conștientizării; c) *subconștiente*: cu referire la situațiile în care stimularea este superioară pragului de conștientizare și, cu toate acestea, subiectul nu o conștientizează. Ca exemple de asemenea experiențe pot fi invocate stările hipnotice și fenomenele clinice disociative. Experiențele subconștiente constituie o adevărată provocare pentru modelele cognitive ale psihicului, deoarece descriu situații în care un nivel înalt de activare este totuși insuficient pentru a accesa conștientul. Kihlstrom rezolvă dilema susținând că orice experiență conștientă reclamă o relaționare cu reprezentarea mentală a sinelui. Deducem implicit că procesele inconștiente sunt acelea care nu se pot raporta la schema *sine*-lui. Unele experiențe (ex. cele subliminale) sunt prea slabe și nu permit contactul cu sinele, iar altele sunt în mod activ izolate de sine (ex. memoriile traumatiche).

Cu toate că teoria neodisociaționistă poate explica numeroase fenomene clinice, trebuie recunoscut faptul că prezența ei nu este suficient de palpabilă în modelele diagnostice sau de intervenție terapeutică. Puține procedee clinice au emers din această perspectivă și aceasta se datorează probabil unui insuficient suport investigativ.

3. INTEGRAREA MODELELOR PSIHANALITICE ȘI COGNITIVISTE

Recapitulând sintetic modelele psihanalitice și cognitive vom repera câțiva indicatori de comparabilitate (*tabelul 2*) și vom oferi apoi, ilustrativ, elemente de asemănare, dar și de diferențiere dintre acestea (*tabelul 3*). În această comparație finală vom raporta modelele cognitive mai cu seamă la modelul clasic freudian, această opțiune fiind justificată atât de popularitatea celui din urmă cât, mai ales, de numărul aplicațiilor sale clinice.

Tabelul 2

Modelele psihanalitice și cognitive: criterii de comparație

Reperete de comparație	Psihanaliză	Psihologie cognitivă
<i>Analogia principală</i>	Modelul energetic din fizică	Metafora computer
<i>Fundamentare filozofică</i>	Asociaționism și constructivism	Constructivism și neosociaționism
<i>Procese</i>	Primare și secundare	Paralele și seriale
<i>Proprietățile proceselor inconștiente</i>	Independente fără contradicții	Modulare

Natura complementară a atuurilor celor două abordări pare să sugereze utilitatea parteneriatului lor. Fiecare poate explicita ceea ce celeilalte îi scapă, rezultând astfel o alianță care ar putea descrie mai adecvat funcționarea psihică, mai cu seamă cea inconștientă. De altfel, trebuie să amintim aici că Institutul Național pentru Sănătate Mentală din SUA a organizat în ultimii ani o serie de manifestări focalizate tocmai pe integrarea perspectivelor psihanalitice și cognitive.

Tabelul 3

Convergențe și divergențe între modelele psihanalitice și cognitive

Asemănări	Deosebiri
<p>Ambele modele:</p> <ul style="list-style-type: none"> – valorizează procesarea inconștientă și consideră că aceasta acoperă o parte semnificativă a vieții psihice – sesizează existența unor diferențe calitative între procesele conștiente și cele inconștiente – consideră procesarea inconștientă ca fiind mult mai primitivă și mai inflexibilă decât cea conștientă 	<p>Psihanaliza:</p> <ul style="list-style-type: none"> – interpretările vieții inconștiente se fondează exclusiv pe observațiile clinice – suportul investigativ, cu puține excepții, este sărac <p>Cognitivismul:</p> <ul style="list-style-type: none"> – concepțiile cognitive sunt puternic susținute de cercetare – majoritatea cercetărilor se derulează în laborator – studiul clinic mai slab reprezentat

În consecință, reiterăm întrebarea: este oare posibil să decriptăm inconștientul psihanalitic prin prisma concepțiilor cognitive și să favorizăm astfel integrarea lor? Răspunsurile diferă. Greenwald, Kihlstrom, Loftus și Klinger³⁵ spun NU. Erdelyi, Horowitz³⁶ și Stein spun DA.

Medierea celor două poziții ne conduce la „probabil”. Părerea noastră este că o asemenea integrare devine mai plauzibilă dacă ne vom folosi de rezultatele investigațiilor psihobiologice ca posibil liant între abordarea psihanalitică și cea cognitivă. În acest sens, în cele ce urmează vom dezbate perspectiva psihobiologică asupra inconștientului. Există desigur și un alt motiv pentru care am inserat aici date neurobiologice asupra inconștientului, și anume nevoia unui suport fiziologic pentru aplicațiile clinice.

4. PERSPECTIVA PSIHIOBIOLOGICĂ ASUPRA INCONȘTIENTULUI

Nota definitorie a psihobiologiei o constituie caracterul ei corelativ. Contribuțiile sale la dezvoltarea psihologiei generale sunt de o importanță deosebită; ele relevă coincidențe demne de încredere între aspectele măsurabile ale percepției, atenției,

³⁵ E. F. Loftus, & M. R. Klinger, *Is the unconscious smart or dumb?*, „American Psychologist”, 47, 1992, p. 761–765.

³⁶ M. J. Horowitz, *Psychodynamic phenomena and their explanation*, în: M. J. Horowitz (ed.), 1988b.

învățării, memoriei, motivației și emoțiilor, pe de o parte, și integritatea structural-funcțională a sistemului nervos, pe de altă parte. Ca atare, prima constrângere impusă psihobiologiei, în demersul ei spre a-și atinge obiectivele, este ca ea să se asigure de exactitatea cuantificării și controlului variabilelor evaluate. Acest lucru este, cel puțin teoretic dacă nu și practic, relativ ușor de satisfăcut dacă psihobiologii își propun să studieze doar aspectele conștiente sau conștientizabile ale percepției, memoriei, învățării etc.³⁷ Chestiunea se complică însă atunci când obiectul de studiu îl reprezintă inconștientul. Problema cu care ne confruntăm în acest caz este în primul rând una ontologică, ea vizează posibilitatea confirmării neechivoce a existenței proceselor și evenimentelor inconștiente.

De reținut însă că această problemă ontologică a inconștientului nu este tratată ca o simplă versiune a tezelor introspecționiste.

Psihobiologia are legături puternice cu psihofizica, ceea ce i-a permis să identifice relații valide între rapoartele introspecționiste și evenimentele neuronale.

Este foarte important, considerăm noi, să facem de la început o distincție clară între inconștient, în calitate de concept teoretic, și inconștientul pretins empiric. Psihobiologia poate lua contact doar cu dimensiunile empirice ale inconștientului, și aceasta deoarece un fapt obiectiv relevat nu poate fi corelat cu o teorie, ci doar cu un alt fapt. În consecință, ca simplu construct teoretic, inconștientul scapă investigației psihobiologice. Pe de altă parte, abordarea empirică generează numeroase contradicții, pentru că modalitatea clasică de confirmare a experiențelor personale, raportul introspectiv, prin nota sa de subiectivitate, invalidează tocmai caracterul inconștient al acestora.

Prin urmare, singura alternativă pentru o „psihobiologie a inconștientului” este una în care termenul de inconștient este folosit ca un simplu cod verbal prin care se etichetează o colecție de procese mentale ce se exprimă comportamental, dar al căror conținut scapă introspecției. Desigur, relația dintre procesele psihice inconștiente și expresiile comportamentale corespunzătoare lor este foarte delicată. Psihobiologiei îi revine aici un rol deosebit, deoarece ea este în măsură să detecteze corelatele fiziologice ale unor asemenea procese inaccesibile conștientului și să furnizeze argumentele necesare pentru a susține existența lor.

Și totuși, acest rol este unul prea modest dacă scopul nostru este acela de a elucida problematica fenomenelor inconștiente. Însuși Freud, în faimosul său **Proiect** (*Proiect pentru o psihologie științifică*), elaborat în termeni neuropsihologici, pretindea mult mai mult atunci când îndemna o întreagă generație de psihologi și psihanalisti să înglobeze în modelele lor rezultatele investigațiilor neurobiologice ale vremii, pentru a identifica mecanismele cauzale asociate proceselor psihodinamice. În lucrarea amintită, Freud a postulat existența unor unități bazale ale sistemului nervos comparabile cu neuronii și a unor „bariere de contact” între aceste unități asemănătoare sinapselor, ulterior descoperite. În plus, el era ferm convins de existența

³⁷ W. Hirst, *Cognitive aspects of consciousness*, în: *The Cognitive Neurosciences*, M. S. Gazzaniga, (ed.), Cambridge, MA: MIT Press, 1995.

unor puternice conexiuni bio-psihoice. Din păcate, teoria sa neuropsihologică nu a fost publicată imediat, ea văzând lumina tiparului (și doar fragmentar) la mult timp după moartea autorului ei. Opiniile cu privire la importanța și impactul perspectivei neuropsihologice freudiene asupra psihanalizei contemporane sunt împărțite. Unii, cei care sunt convingși că Freud nu a mai reluat teoria, consideră că tezele sale neuropsihologice au constituit o tentativă prematură și eșuată de a fundamenta psihanaliza ca o disciplină științifică riguroasă. Alții, în schimb, sunt de părere că o parte din tezele proiectului, cele mai valoroase, au fost încorporate de Freud în teoria sa privind interpretarea viselor (*Die Traumdeutung*). Spre exemplu, Pribram și Gill³⁸, într-o reevaluare atentă a Proiectului freudian afirmă că acesta constituie un valoros efort de pionierat în încercarea de a fundamenta neuro-biologic psihanaliza; aici, susțin ei, regăsim conceptualizările fundamentale ale mecanismelor ce explică fenomenele psihanalitice. Subscriem și noi acestei opinii, fiind convingși că intenția lui Freud a fost aceea de a înrădăcina psihanaliza în biologie și de a dovedi că toate mecanismele psihoice sunt instanțiate cerebral. Demn de reținut este și faptul că, în concepția celor doi autori mai sus menționați, Proiectul este o veritabilă prefigurare a teoriei moderne privind controlul cognitiv și că el poate oferi psihologiei cognitive o mai largă aplicabilitate clinică.

Dintre teoreticienii psihanalizei ai celei de a doua jumătăți a acestui secol, probabil cel mai categoric în accentuarea importanței relaționării proceselor cerebrale cu interpretările psihanalitice este Rubenstein³⁹. În 1976, acesta afirma: „în psihanaliză analistul nu poate cunoaște în mod nemediat inconștientul; natura proceselor inconștiente este totdeauna inferată din experiențele conștiente pe care le poate descrie pacientul sau din comportamentele adoptate de către acesta și pe care psihanalistul le consideră a fi mărturiile ale influențelor inconștiente”. Rubenstein era convins că neurofiziologia ne oferă modalități alternative prin care inconștientul poate fi cunoscut direct, fără inferențe. Metodele neurofiziologice, spune el, ocolesc nivelul subiectiv, ele „dialoghează” cu organismul și nu cu persoana. Una dintre metodele pe care Rubenstein o consideră foarte utilă în investigarea inconștientului o reprezintă tehnica înregistrării potențialelor evocate (PE) și îndeosebi o formă particulară a acestei proceduri, potențialele stimul – relaționate (PSR).

Metoda înregistrării potențialelor evocate s-a dezvoltat prin rafinarea procedurilor electroencefalografice (EEG), odată cu apariția tehnicilor de „nivelare” a semnalelor electrice induse. Ea permite înregistrarea reacțiilor electrice elaborate de sistemul nervos central în urma acțiunii unor stimuli externi. Tehnica înregistrării potențialelor stimul-relaționate (PSR) particularizează PE cu referire la situațiile în care studiem varietatea răspunsurilor electrice la un stimul specific.

³⁸ Apud H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertel & W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive, and neurophysiological convergences*, USA, New York, Guilford Press, 1996.

³⁹ J. Rubenstein, *Concordance of visual and manipulative responsiveness to novel and familiar stimuli: A function of test procedures or of prior experience?*, „Child Development”, 47, 1976, p. 1197–1199.

Tendința contemporană este de a considera psihobiologia mai degrabă ca o sursă de confirmare și nu doar de simplă corelare a interpretărilor psihologice. Apelând la asemenea metode, se urmărește o fundamentare cu adevărat obiectivă a modelelor psihologice indiferent de orientarea lor. Aceasta înseamnă că trebuie să ne servim de psihobiologie într-o manieră similară utilizării de către anatomist a microscopului. Din păcate, de multe ori, această obstinație pentru obiectivitate poate să ne conducă la serioase pierderi sau erori. Cu toate acestea, adâncirea nivelului de analiză cu accent pe biochimia cerebrală ne va facilita, sperăm, înțelegerea jocului de culise al acestor corelații.

De o însemnătate cu totul aparte și foarte promițătoare sunt și rezultatele unor investigații neurocognitive relativ recente care au reușit să identifice o categorie aparte de mecanisme biochimice autoprotective. Ele sunt similare, în funcționarea lor, cu mecanismele defensive ale *Eu*-lui, postulate și descrise pentru prima dată de către Freud. Menirea lor este de a proteja sistemul nervos central în situațiile de suprasolicitare. Nu ne putem hazarda să pretindem că s-a identificat o relație cauzală între procesele ce se derulează la cele două nivele (psihologic și biochimic), dar pentru asemenea procese chiar și o corelație aparent simplă înseamnă un salt remarcabil. În sprijinul tezelor de mai sus putem invoca pașii impresionanți pe care i-a făcut demersul chimioterapeutic în tratarea diferitelor tulburări psihiatrice, îndeosebi în urma reușitelor de excepție ale psiho-farmacologiei moderne⁴⁰. Acest progres ar fi fost imposibil în lipsa unor rezultate investigative care au atras atenția asupra puternicelor legături dintre „soma” și „psyche”.

Sesizăm așadar că dată fiind natura metodelor și teoriilor psihobiologice, încercările de a le apropia de interpretările psihanalitice întâmpină adesea serioase dificultăți. În calitate de disciplină corelativă, psihobiologia apelează la o metodologie specifică și preferă investigarea doar a fenomenelor observabile și cuantificabile. Aceste fenomene sunt, de regulă, acelea ce pot fi exprimate comportamental sau cel puțin care sunt rezultatul unor inferențe plauzibile elaborate în virtutea unor fapte comportamentale.

Orice încercare de a integra metodele psihobiologice cu cele psihanalitice, angajate în mod tradițional în studiul inconștientului, necesită o oarecare „diluare” a accepțiunii clasice de inconștient. O versiune modernă asupra inconștientului trebuie să se distanțeze, uneori sensibil, de perspectiva psihanalitică, fără însă a o respinge necritic și să se apropie vădit de modelele cognitive informaționale.

Nu este în intenția noastră contestarea teoriei psihanalitice în întregul său, ci doar a acelor teze dificil de obiectivat. În plus, noi apreciem ardoarea cu care Freud a urmărit ca teoria sa să-și afle corespondențe în modelele neurobiologice și nu trecem cu vederea eforturile sale în acest sens. Trebuie să recunoaștem că cel puțin în parte și în raport cu cunoștințele neurobiologice ale perioadei sale dorința lui s-a împlinit.

⁴⁰ Vezi M. J. Gitlin, *The Psychotherapist's Guide to Psychopharmacology*, New York, The Free Press, 1990.

Abordarea psihobiologică contemporană a inconștientului apelează la metode neurochimice, electrografice și imagistice de înaltă precizie, urmărind stabilirea unor corelații între diferitele modalități psiho-comportamentale prin care ni se relevă inconștientul și o serie de evenimente biochimice și electrofiziologice. Pentru detalii privind cele mai moderne achiziții ale neuroștiințelor cognitive pot fi consultate o serie de studii apărute în publicațiile centrului universitar clujean⁴¹. Spre exemplu, potențialele stimul-relaționate (PSR) sunt indicatori de primă importanță pentru semnificațiile conotative ale cuvintelor, tăria asocierilor semantice, apartenența categorială, dar și pentru procesele subliminale relaționate cu conduita emoțională și cea decizională, expectanțele și conflictele inconștiente etc. PSR au marea avantaj de a fi independente de evaluările clinice și de a avea o notă înaltă de obiectivitate, evaluarea lor evitând în mare măsură demersul inferențial.

În ciuda acestor achiziții impresionante, este dureros faptul că foarte frecvent lipsesc contactele și, implicit, convergențele între exploratorii creierului și psihanalizii inconștientului. Aceste absențe se relevă mai cu seamă prin lipsa unor programe comune de cercetare focalizate pe un set specific de probleme, dar și prin extensiunea mult prea mare a conceptului de inconștient în lipsa unei taxonomii viabile și neechivoce.

Trebuie să recunoaștem însă că în perimetrul științelor cognitive asemenea neajunsuri au fost deja depășite. Aici abordarea interdisciplinară este circumscrisă obiectivelor prestabilite de promotorii corpului științific și ca atare cvasiimperativă.

De altfel, apariția psihologiei cognitive a fost impusă tocmai de dorința unei analize pluridisciplinare și multinivelare a sistemului cognitiv uman. Este meritul acestei familii științifice și în special al psihologiei cognitive de a fi dezambiguizat un număr mare de fenomene psihice pentru care psihologia clasică putea oferi cel mult etichete lingvistice. Cred că sunt în asentimentul multora dacă afirm că un model integrativ și coerent al inconștientului reclamă imperativ coroborarea celor mai viabile rezultate ale investigațiilor realizate de reprezentanții celor trei abordări prezentate aici. Colaborarea lor are cel puțin două rațiuni: mai întâi nevoia de complementaritate și apoi cea a unor confirmări obiective.

⁴¹ O. Benga, *Trends in neurosciences*, „Cogniție, Creier, Comportament”, 1, 1997, p. 269–267; V. Lupu, și A. Olteanu, *Implicarea sistemului L-Argină-No în procesul potențării sinaptice de lungă durată (LTP)*, „Cogniție, Creier, Comportament”, 1, 1997, p. 251–259; A. Rusu, *Modele neurobiologice ale memoriei olfactive accesorii*, „Cogniție, Creier, Comportament”, 3, 1999, p. 381–389; D. Cîrneai, *The emotional Stroop task and anxiety. A cognitive neuroscience approach*, „Cogniție, Creier, Comportament”, 3, 1999, p. 419–445.